

A Filipino Független Egyház érseki pecsétje.

Gregorio Aglipay
Y Labayan, a Filipino
Független Egyház ér-
seke, a Fülöp szigetek
köztársaságának tá-
bori főpapja, szabad-
sághős és reformátor.

A Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Társaságának már sok neve volt. Mi ezt használjuk, mert ezt tartjuk a leg-állandóbbnak és legkifejezőbbnek, de ismertetni fogjuk a név-változásokat is.

1900 május 25-én ünnepelte az Amerikai Unitárius Társulat fennállásának 75 éves évfordulóját. Ez alkalomból meghívták a világ minden szabadelvű keresztény szervezetét, hogy képviseltesse magát az ünnepségeken. (Erdélyből Dr. Boros György teológiai tanárt küldötték ki, aki a nemzetközi érintkezések megteremtése terén akkor már szép munka tekinthetett vissza.) Dr. Wendte William Károly (Charles), a Nemzetközi Konferenciának 20 éven át titkára és leglelkesebb munkása (amerikai unitárius lelkész), két kötetes (összesen 1200 oldalas) munkában, „The Wider Fellowship” címmel, részletesen beszámol a nemzetközi szervezkedés munkájáról. Bostonban gyűlt össze először 1900 május 24-ikén a külföldről érkezett sok szabadelvű kiküldött s minthogy előzőleg már leveleztek egy nemzetközi szervezet megteremtése érdekében,¹ most tanácskozni kezdtek a teendők felől. A Channing Hall-ban összegyűlt képviselők előtt Eliot A. Sámuel, kit a hét folyamán az Amerikai Unitárius Társulat elnökévé választottak, összegezte az összejövetel célját: „Valami egyesület-félére vágyunk, olyan szervezetre, mely a mi szabadelvűségünk és egységünk bizonyossága és eszköze lehet. Vizsgáljuk meg, hogy nem tudunk-e valami erős fonálra szert tenni, melyen a mi különálló és független szervezeteink könnyen szétgördülő gyöngyszemeit összefűzhetnők.” „Legyen tehát szervezetünk az egész világ vallásos szabadelvűségének bizonyossága és eszköze.”

Mozoomdar Chunder Protap (hindú bölcsész), Bowie Copeland William (az angol Unitárius Társulat titkára), Boros György, Mac Cauley Clay (Japán misszionáriusa) és Hocart James (Belgium) szóltak hozzá pártolólá az elnöki megnyitóhoz s azután az egybegyűltek bizottságot küldöttek ki a részletek megbeszélése céljából, melynek Wendte, Boros, Hocart, Bowie és Batchelor George voltak a tagjai. A bizottság Eliot elnökkel érintkezésbe lépve, elkészítette a részletes javaslatot, melynek értelmében a szervezet neve: „The International Coun-

¹ „Tisztelendő Boros György, Magyarországról, különösképen óhajtotta egy ilyen társulat létrehozását s Dr. Eliot-tal és velem már több levelet is váltott e célból...” írja Dr. Wendte. I. m. II. köt. 191 old.

cil of Unitarian and other Liberal Religious Thinkers and Workers", célja pedig: „hogy érintkezésbe lépjen mindazokkal, akik a különböző országokban a tiszta vallásnak a tökéletes szabadsággal való egybehangolásán munkálkodnak, és hogy előmozdítsa az együttműködést és összeköttetést ezek között."

A következő nap délelőttjén az egybegyültek egyhangúlag elfogadták a bizottság javaslatait. Az első évre a Végrehajtó Bizottságba megválasztották: Eliot A. Sámuel, Batchelor Györgyöt és Wendte W. Károlyt az Amerikai Unitárius Társulat képviselőiként, Bowie W. Copeland-et és Carpenter Estlin Józsefet a Britt és Külföldi Unitárius Társulat, Ferencz József püspököt és Boros Györgyöt a Magyarországi Unitárius Egyház, Dr. Oppert Gusztávot (Berlin) a német Protestanten Verein, Hocart Jakabot a belga Szabad Keresztény Egyház, Tiele Corneliust a holland remonstráns egyházközsége, Bacciforti Fernando professzort az olasz unitárius mozgalom, Dr. Bonet-Maury Gaston professzort és Fontanes Ernő lelkészt a francia szabadelvű keresztény egyházközsége, Saji Zitsunen és Kishimoto Nobuta professzorokat a Japán Unitárius Társulat képviselőitében és Fretwell Jánost, Barrows Sámuel, Mac Cauley Clay lelkészt, valamint Forbes Roger-t. A következő nemzetközi összejövetel helyéül Londont jelölték meg, 1901 júniusára. Erre való tekintettel, hogy az előkészítés megfelelő módon történhessék, a Végrehajtó Bizottság elnökévé Dr. Carpenter E. József, oxfordi unitárius teológiai tanárt választották meg. A szervezet titkára Dr. Wendte W. Károly lett, aki 20 éven át (1920-ig, mikor lemondott állásáról) eléggé nem értékelhető fáradsággal, lelkesedéssel és tehetséggel végezte a szervezés munkáját. Dr. Wendte-t a titkárságban Dr. Drummond H. William (Vilmos) angol unitárius lelkész, a The Inquirer szerkesztője követte, kit Erdélyben is jól ismernek többszöri látogatása folytán. Dr. Drummond újra felélesztette a háború alatt meglazult összetartás szellemét s 1929-ben történt lemondásáig igen hasznos szolgálatokat tett. 1930-ban Dr. van Holk J. L. holland (Leyden) teológiai tanárt választották meg titkárnak, aki 1934-ig vitte, a közben állandó központtal is rendelkező Társasággá lett szervezet, ügyeit. Utána a titkár feladatát már három személyből álló titkárságra bízta (jelenleg Dr. Bleeker J. C., Dr. Faber H. és Dr. Noordhoff M. R. W. a titkárok) s melléjük megfelelő személyzetet állítottak. A nemzetközi összejöveteleket „konferenciá"-nak és „kongresszus"-nak nevez-

ték s istentiszteletekből, több előadásból (melyeket a legkiválóbb unitárius és nem-unitárius teológiai tanárok és szakemberek tartottak), megbeszélésekből, valamint a folyó ügyek, választások elintézéséből álló változatos programokkal bonyolítottak le. Az eddigi nemzetközi kongresszusok sorrendje: Londonban 1901, Amsterdamban 1903, Genfben 1905, Bostonban 1907, Berlinben 1910, Párizsban 1913, Bostonban 1920, Leidenben 1922, Prágában 1927, Arnhemben 1930, St. Gallban 1932, Kopenhágában 1934-ben, Oxfordban 1937-ben tartottak kongresszust.

Mint már említettük, 1930-ban Arnhem-ben elhatározták, hogy a megnövekedett munka célszerűbb ellátása céljából Utrechtben (Hollandia) állandó központot létesítenek (l. a képet); részletes alapszabályokat dolgoztak ki az „International Council“-ből (nemzetközi tanács) „International Association“-ná (nemzetközi társasággá) fejlődött szervezet számára s nevét is megváltoztatták „International Association for Liberal Christianity and Religious Freedom“-re (a Szabadelvű Kereszténység és a Valóságos Szabadság Nemzetközi Társasága), melyet azonban röviden csak „I. A. R. F.“-nek neveznek a kezdőbetük után.

Szervezetének négy „sarkköve“ (Noordhoff kifejezése) van. 1. Az I. A. R. F.-hez tartozó 20 szabadelvű keresztény szervezet (a különböző országokból) mindenike teljes jogú tag. Az is, amelyiknek csak néhány száz és az is, amelyiknek több millió híve van odahaza. Az egyes csoportok mellett vannak „egyéni tagok“ is. Bárki beléphet az I. A. R. F.-be.

2. A második „sarkkő“ a „General Assembly“, mondjuk: a főtanács. Ebbe a legmagasabb fokú szervezetbe ugyanis minden tag-csoport beküldi a maga képviselőit (három évenként egyszer), hogy az I. A. R. F. ügyeit megvizsgálják, új intézkedéseket tegyenek és határozatokat hozzanak. A General Assembly az I. A. R. F. törvényhozó szerve. A tag-csoportok kiküldöttein kívül részt vehetnek a tanácskozáson az „Associate Member Groups“ (társ-tagcsoportok) is, mint pl. a nők és az ifjúság világszövetségének a képviselői, de szavazati joguk nincs.

3. A harmadik „sarkkő“ az „Executive Committee“ (végrehajtó bizottság), mondjuk: az Egyházi Képviselő Tanács. Minden, a General Assembly elé kerülő ügyet ez a bizottság vizsgál meg először s a határozatokat ez hajtja végre. Tagjai: az I. A. R. F. elnöke, alelnöke, pénztárnoka és hat rendes tag.

kiket a tag-csoportok képviselői, vagy az „egyéni tagok” közül választ a General Assembly. Csak annyiban különbözik a mi E. K. Tanácsunktól, hogy ritkábban gyűlésezik.

A negyedik „sarok-kő” a Secretariat (a titkárság). Ez a központi iroda, mely állandóan összeköttetésben áll az elnökséggel, sőt a Végrehajtó Bizottság tagjaival is (levélileg) s intézi az I. A. R. F. ügymenetét. Jelenleg három holland lelkész a titkár, akik mellett a „Holland Szabad-keresztény Csoportok” központi szervezete is segít a munkában.

E négy „sarok-kő” szervezi meg a nemzetközi konferenciákat, a regionális, vagy szak (pl. teológiai) összejöveteleket és tanácskozásokat, nyári kurzusokat, ez készíti elő a szabad-elveű keresztények nemzetközi énekeskönyvét, ez ad az érdeklődőknek felvilágosítást, küld ki előadókat, ez adja ki az angol, vagy német, vagy francia nyelven szerkesztett tájékoztató értesítőket, melyeket időről-időre minden tagnak megküldenek s általában ez intézi az összes adminisztratív ügyeket is.

Az I. A. R. F. a titkárság jelentése szerint *husz millió szabad-elveű keresztényt* képviselő szervezet.

Említettük már az „Associate Member Groups”, a társ-tagcsoportok kiküldötteit. Jelenleg két ilyen társ-szervezete van az I. A. R. F.-nek. Az egyik:

International Union of Liberal Christian Women, (Szabad-elveű Keresztény Nők Nemzetközi Uniója). 1910-ben alakult meg, Berlinben, s 1934-ben, a kopenhágai nemzetközi kongresszuson társ-tagcsoportosi viszonyba lépett az I. A. R. F.-fel. Célja: 1. hogy a szabad-elveű vallásos mozgalmak nőtagjait egymással közelebbi összeköttetésbe és együttműködésbe tömörítse; 2. hogy gondoskodjék olyan lehetőségekről és eszközökről, melyek segítségével a nők a szabad-elveű vallás ügyét előmozdíthatják; 3. hogy összegyűjtse és terjessze a nőket érdeklő s a szabad-elveű vallásra vonatkozó adatokat és eszméket (informations); 4. hogy gondozásban és védelemben részesítse a szabad-elveű hithez tartozó fiatal külföldieket s különösen a fiatal nőket; 5. hogy előmozdítsa az ifjuság szabad-elveű vallásos szellemben való nevelését; és 6. hogy a közös megértés és rokonszenv erősítésével előmozdítsa a nemzetközi jóakarát és béke ügyét.

A szervezet létrejöttét és (1935-ig) fejlődését jórészt Miss Herford Brooke Helen (Ilona)-nek köszönheti, első titkárnőjének, ki a világháború alatt is nagy szolgálattal tett a nemzetközi jóakarát és béke eszméjének buzgó szeretetmunkájával.

A szervezetnek 14 országban vannak tag-csoportjai, ezek között az amerikai „General Alliance of Unitarian and Other Liberal Christian Women” (az unitáriás és más szabadelvű keresztény nők egyetemes szövetsége) a legerősebb, melyhez az Egyesült Államok és Kanada területén 384 fiokegylet tartozik. Az amerikai szervezetnek egyik bizottsága, az „International Committee”, Mrs. Ch. E. St.-John (St.-John-né) elnöklete alatt, igen szép munkát végez s kiadja az „International News Sheet” c. nyomtatott havi tájékoztatót, melyben az egyes országokban folyó munkát részletesen ismertetik.

Igen erős tag-csoport a „British League of Unitarian and other Liberal Christian Women” is, mely az Angliába látogató magyar lányokat felkarolja s általában az erdélyi unitáriusokat nagy szeretettel veszi körül. Miss Lee E. Rosalind a lelke e szervezetnek.

Az unitárius nők világszövetsége mellett az I. A. R. F. másik társ-tagcsoportja a „*The Leiden International Bureau*” (a Leideni Nemzetközi Iroda), mely — ha nevéből nem is tűnik az ki — a szabadelvű keresztény ifjak nemzetközi szervezete. Nevét annak köszönheti, hogy a Hollandiában és a holland pénzzel született nemzetközi szervezet legalább nevében utalni akar e tényre, hiszen a szervezet anyagi forrásai még ma is főleg a holland alapítású alapokból származnak. 1922-ben ugyanis Leidenben tartották a háború utáni első (Európában tartott) szabadelvű keresztény nemzetközi konferenciát s egyik ülésen Roessingh professzor indítványozta, hogy alakítsák meg az ifjúság nemzetközi szervezetét is. A Holland Szabad Keresztény Főiskolás Unió vállalta magára a szervezés munkáját s levelezés útján érintkezésbe lépett a különböző országok szabadelvű vallásos ifjúsági szervezeteivel. Rendeztek is néhány összejövetelt, a szervezet azonban igazában csak 1934-ben, a kopenhágai nemzetközi I. A. R. F. konferencián lépett feladata magaslatára, mikor is alapszabályait részletesen kidolgozták, a Végrehajtó Bizottságot, mely eddig kizárólag csak holland ifjaktól állott, nemzetközivé tették, határozatokat hoztak az egyes tag-csoportok jogairól és kötelelességeiről (pl. a tagdíjfizetések köteleességéről is), a negyedévenkénti értesítő, a News Letter, és az L. I. B. Buletin kiadását lehetővé tették s újabb kiadványok megjelenését előkészítették (ezek közül Dr. Faber H. „Youth Facing the World” c. könyve már meg is jelent) és leszögezték a szervezet céljait képező alapelveket. Ezek az alapelvek:

1. „hogy a szabadelvű keresztény és szabad vallásos ifjúságot az egész világon egy táborba tömörítsék s tudatosá tegyék számukra a vallásos, társadalmi és nemzetközi élet szabadságának biztosítása iránti kötelességüket“ ;

2. „hogy összekössék és baráti szelleművé tegyék a vallás értékeiért s a nemzetközi békéért és jóakaratóért dolgozó különböző csoportokat“ ; s

3. „hogy előmozdítsák és fenntartsák az eszmetársi érzést, a maga élő és cselekvő valóságában, a különböző tagcsoportok között, s hogy erősítsék ezekben a csoportokban azt a meggyőződést, hogy az ifjúság csak együttműködve tud eleget tenni Isten hívó szavának e világban.“

A Leiden International Bureau központi szervezete Utrechtben (Hollandia) van, az I. A. R. F. székházában.

Az unitárius külmissziói törekvések tanulságai.

1. Missziót csak *hitből fakadó* lelkesedéssel lehet gyakorolni — maradandó eredménnyel. Lelkesedés nélkül egyáltalán nem lehet ; ha pedig ez a lelkesedés nem hitből, hanem más forrásokból táplálkozik (például politikai, vagy egyéni ambícióból, vagy akár csak túljózan meggondolásokból is) — az eredmény megmutatkozik : néha csak időleges visszaesésekben, néha azonban a misszió eredményeinek teljes megsemmisülésében is.

2. A misszióknak pozitív evangéliuma kell, hogy legyen. Negativumokkal (pl. a niceai zsinat végzéseinek tagadásával) nehány entellektüel kíváncsiságát, sőt helyeslését is fel lehet kelteni, de maradandó eredményt elérni nem lehet.

3. A misszió ne irányuljon más kulturák és civilizációk ellen, hanem a mi kulturánk és civilizációnk *ismertetésével* elégedjék meg s bízza elfogadásukat a belátásra. A keresztény civilizáció ugyan a keresztény vallás talajából sarjad s anélkül el sem képzelhető, de az európai civilizáció nélkül is áldásossá válhatik a keresztény vallás. (L. pl. a néger keresztényeket, vagy a japán unitáriusokat stb.)

Mindezen általános tanulságok megszivvelése után idézem *Wilson G. Lewis*-t, aki „Unitarianism and the Missionary Spirit“ című előadásában az unitárius misszió alábbi három alapelvét szegezte le :

„1. Az unitárius misszió *keresztény* kell, hogy legyen. Nem

abban az értelemben persze, hogy mi is elkárhozottnak hinnók azokat, akik nem-keresztények. Következésképen nem is a helyettes-elégtétel és a váltság üdvtanát hirdetjük. Hisszük, azonban, hogy az a keresztény élet, melyet Jézus, egyrészt tanításával, másrészt pedig életével, elénk állított, magasabbrendű, mint bármely más életforma az emberek között. Ennek az életformának a megismertetése keresztény kötelességünk, ugyanakkor azonban érdekünk is, mert a föld különböző népeit nem lehet egymástól mesterséges korlátokkal, kínai falakkal elkülöníteni, s egynek nem-keresztény, sőt a keresztény eszméket lábbal tipró magatartása a többinek is ártalmára válik.

2. Az unitárius misszióknak *nevelőnek* kell lennie. Fentiekből következik, hogy a nevelés az unitárius misszió elengedhetetlen alapelve. A mi felfogásunk különbözik ugyan az ortodox keresztényekétől az ember természetét illetően, mi nem hiszünk annak, az első bűn következtébeni, romlott állapotában, ellenkezőleg, mi az embert Isten gyermekének tartjuk, *akinek azonban fejlődésre, nevelésre van szüksége.* („Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.”) Az az unitárius misszió tehát, mely egyszerűen csak hirdetné az ember magasztos származását (Isten gyermeke) s nem törekednék azt tovább fejleszteni: végzetesen hibás és hiányos lenne.

3. Végül az unitárius misszióknak *emancipálónak, felszabadítónak* kell lennie. Nemcsak a babonák, dogmák, oktalan félelmek elnyomó hatása alól, hanem a törvényes, politikai és társadalmi rabszolgaság bilincseiből is fel kell szabadítanunk az emberiséget. Tudnunk kell, hogy mindezek emberi intézmények, melyek valamikor lehettek ugyan szükségesek, — az ember fejlődésével és felelősség-érzetének kifinomodásával azonban ezek az intézmények, szokások és hagyományok ma már nemcsak idejüket multák és szükségtelenek, hanem az ember haladását akadályozzák és emberi méltóságát lealacsonyítják.”

Fenti három alapelv mellett még csak azt kell megjegyeznünk, hogy az unitárius missziós törekvések történetében mindennütt rábukkanunk az eredménytelenségek főokára, azaz, hogy az unitárius misszionáriusok csak *megismertetni* óhajtották az evangéliumot, míg az *egyház megalapítását* szükségtelennek tartották. Következésképen munkájukat csak félig végezték el. Fennen hirdettük mindig, hogy mi lélekhalászással nem foglalkozunk. Ez helyes. Viszont: az unitárius egyházközségek megalapítása nem „lélekhalászás”, hanem gondoskodás a keresztény élet főiskolája,

szanatóriuma és parlamentje lehetőségeiről is, (hogy képletesen szóljunk!). Nem elég a betegnek elmondani, miképen gyógyulhat meg, segíteni is kell őt a gyógyulásban s megfelelő környezetet kell számára biztosítani, hogy az egészség útján megmaradhasson. Furcsa szülő lenne az, aki elmondaná gyermeke előtt a helyes élet szabályait s nem gondoskodnék, hogy a család meleg környezetében állandó, szeretetteljes útbaigazítások között gyakorolhassa is a gyermek a helyes életet.

Szükséges tehát, hogy missziónk az egyház megalapítását is célul tűzze ki munkája számára.

Hogy mindezek mellett a missziói szervezet kiépítése is fontos, azt mondanunk sem kell. Egyöntetű és állandó jellegű munka nélkül nincs eredmény. Talán a külföldi példák ösztönzőleg fognak hatni az erdélyi unitáriusokra is.

III. Unitárius belmissziói törekvések.

Mi a belmisszió? Említettük már, hogy a „misszió” fogalma, és lényege is, teljesen a külmisszió felé tolódott el a keresztény századok alatt. A katolikus középkorban látunk ugyan néhány kísérletet a már hívek lelkeinek felrázása és Istenhez való emelése céljából (mint Assisi-szülötte-Ferenc, Regensburgi Berchtold, Savonarola stb.), a protestáns egyházakban is látunk ilyes irányzatokat (mint a pietizmus, methodizmus, a már említett „Great Awakening” stb.), mindezek azonban helyi és múló jelentőséggel bírtak csupán és szervezett, maradandó értékű mozgalommá nem vált egyik sem. A civilizáció elvilágiasodásával azonban mindinkább előtérbe nyomult a híveknek a rendes egyházi szolgálaton túl való „misszionálása”, azaz gondozása, felemelése és Istenhez való térítése is. S ez az a különbség, melyet ki kell hangsúlyoznunk, mert a belmissziói munkában ma is ép az a legnagyobb hiány, hogy abban nem valami rendkívülit, hanem valami, a rendes egyházi szolgálattól legfeljebb csak külsőségeiben különböző intézményt látnak. Sohasem szabad elfelejtenünk azt a lélektani színezetet, melyet ez a szó „misszió” (küldetés) magán hordoz. Ahol a küldetés vallásos gyökerekből fakadó érzete fel nem lángol, ott hiába építjük ki a legszervezettebb belmissziói intézményeket is, csak adminisztrációt fogunk kapni, életet nem.

A XIX. század meghozta a belmisszió fogalmának kifeje-

cesedését és programjának kialakulását. Fliedner Tivadar, a németországi Kaiserswerth lelkésze, az 1848-ban tartott wittenbergi „Protestáns zsinat”-on indítványt tett a belmissziói munka elvi és gyakorlati megvitatására. A kiküldött bizottság javaslatára végül is a következő határozatokat hozták: „1. a belmisszióknak függetlennek kell lennie a hivatalos egyházi szervezetektől és az államtól egyaránt; a belmisszió ezekkel nem áll ellenséges lábon, de nem is kér és fogad el tőlük egyebet, mint szabad kezet munkájában; 2. a belmisszió vallásos és emberbaráti (humanitárius) munkát fejt ki; 3. a belmisszió célja: a) felébreszteni és elmélyíteni a vallásosságot azokban, akik keresztelésük, vagy konfirmációjuk óta eltávolodtak az evangéliumtól, és b) a keresztény élet és jellem fölemelése.”

Ezek a pontok elég világosan írják körül a belmisszió fogalmát és munkakörét, tartalmi szempontból azonban szükségesnek látszott pontosabb meghatározást is adni s ezért elfogadták Wichern János Henrik „Die innere Mission der deutschen evangelischen Kirche, eine Denkschrift an die deutsche Nation” c. emlékiratának meghatározását, mely szerint a belmisszió „a kereszténység körében azoknak külső és belső megújítására irányul, a kik (a bűnből közvetlenül, vagy közvetve származó) romlásnak hatalmába kerültek és akiket az egyház a maga hivatalos szerveivel elérni nem tud.”

A zárójelet csak mi tettük föl (Wicher-nél nincs zárójel), hogy ezzel is kifejezzük azt az unitárius felfogást, mely szerint az élet terhei nem az „eredeti bűn” teológiai fogalmából származólag nehezednek az egyénre; ami azután azt illeti, hogy valakinek a saját bűne mennyiben válik bűnhődésévé, tehát az élet terhévé rajta, erről minden esetben külön kellene döntenie, de általános meghatározásban nem maradhat meg az a kitétel, hiszen egész biztosan sokan vannak olyanok is, akik nem saját hibájuk miatt élnek testileg, vagy lelkileg nyomorék életet.

Angliában kevesebb elmélettel, de annál több cselekedettel találkozunk. A „Home mission” (otthoni misszió, szemben a „Foreign mission”, idegen misszióval) jóval hamarabb virágzó állapotba jutott, mint a kontinensen, még pedig igen nagy részben ép unitárius úttörők fáradozásai következtében. Dr. Wilbur több ilyen férfiúról tesz említést és Firmin Tamás munkásságával részletesen is foglalkozik (220—221 old.). Firmin példája azután elhatározó fontosságúvá válik az angol unitá-

riusok között. Jézus tanítását: Gyümölcsseikről ismerheted meg a fákat, igen komolyan betartották. „Nem mindenki, aki mondja Uram, uram, megyen be a mennyeknek országába, hanem aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát”. Ez az akarat pedig a felebarát szeretetében és ebből folyó segítségében áll. Az angol unitárius belmisszió tehát *filantropikus* (emberszerető) lett — még pedig érzelmi vallásos alapon (az amerikai unitárius humanitárizmus inkább *erkölcsi* alapon volt *emberbaráti*. L. hátrább.). A „Home mission” annyira fontos volt az unitáriusok számára, hogy külön intézetet alapítottak „Home Missionary College” címmel (a későbbi Unitarian College, Manchesterben) belmissziói munkások és lelkészek képzésére. Igen sok helyi és vidéki unitárius alapítvány és szervezet tanuskodik az unitárius filantropikus belmisszió erejéről. Az Essex Hall Year-book (az angol unitáriusok évkönyve) 58 törvényesen is bejegyzett jótékony- és vallás-erkölcsi célokkal alapított alapítványról és szervezetről ad számot. Találunk köztük szegényeket segélyező, munkanélkülieket, özvegyeket, árvákat, egyedülálló nőket, gyermekeket, napközi otthonokat, éjjeli menedékhelyeket, hitük miatt üldözötteket stb. gyámolító és *vallás-erkölcsi alapra segítő* alapítványokat és szervezeteket közöttük, az ország minden részében. Ez magyarázza meg, hogy a nőszövetség és férfiszövetség oly későn alakult meg az angol unitáriusok között. (A nőszövetség, The British League of Unitarian and other Liberal Christian Women, 1908-ban alakult, — a férfiszövetség meg, The Unitarian and Free Christian Men's League, ép csak 1920-ban.) Az említett szervezetek ugyanis ellátták a belmissziót ez újabb szervezetek nélkül is. Annál is inkább, mert a „Lay-preachers” (világi prédikátorok) viszont ép a belmisszió ígehirdetés-útján-való munkálását szolgálták. (12 világi prédikátorokat segélyező és szétküldő szervezete van az angol unitáriusoknak.) E „világi-prédikátorok” ugyanis nem lelkészek, hanem rendes polgári foglalkozást űző férfiak, akik, hosszabb-rövidebb kurzusok elvégzése után, vasárnaponként beszédeket tartanak olyan helyeken, ahová a lelkész nem jut, vagy nem juthat el (pl. a szakszervezetekben).

Említsük meg azonban az angol unitárius belmisszió néhány kimagasló alakját:

1. Sir Pringle John (János) 1707-től—1782-ig élt. Az angol király és királyné udvari orvosa, majd az angol hadsereg legfőbb orvosa volt. Ő járta ki az angol és a francia hadvezé-

zéreknél, hogy a háborúban az orvosi munkát tegyék kölcsönösen lehetővé. (A későbbi Vörös-Kereszt korai formája.) Londonban ingyen rendelt a betegeknek. Mint a híres Royal Society (a legmagasabb angol tudományos társaság) elnöke, a preventív (megelőző) orvoslás érdekében indított mozgalmat s értékes munkákat hagyott hátra e téren. Nagy erővel hirdette az emberi nem értékébe vetett unitárius elvet s a béke áldásait dicsőítette.

2. Dr. Heberden William (1710—1794). „Ebben az országban senki más nem gyakorolta az orvoslást oly keresztényi szeretettel és sikerrel, mint ő, és senki annyit nem tett annak az emberek előtt való megkedveltetéseért” — írja egyik angol orvostörténész. Mint magánember szenvedélyesen harcolt az örök-kárhozatról és az ember elesettségéről szóló dogmák ellen. Viszont, mikor meghallotta, hogy egyik barátja a vallástalanságot dicsőítő könyvet írt, 50 fontért megvásárolta a kéziratot s azután elégette azt.

Hasonlóan keresztény szellemű unitárius filantropistát igen sokat tudnánk még felsorolni, de helyünk nem engedi.

Meg kell azonban még emlékeznünk három kimagaslóan hasznos életű unitárius belmisszionáriusról, Pounds-ról, Nightingale-ről és Carpenter Mary-ről.

3. Pounds (olv. Paundsz) John (János) a „Ragged School” (rongyos iskola, szegények iskolája) megalapítója. 1766-ban született, szegény munkás családból. Maga is munkás lesz egy hajóépítő műhelyben, de 15 éves korában baleset éri, úgy, hogy egész életére nyomorék lesz tőle. Erre foltozó varga (csizmadia) lesz. 1818-ban gondjaiba veszi egyik kis rokonát, kinek sántaságát elmés gépezet feltalálásával meggyógyítja. Először azért, hogy védettjének játszótársakat szerezzen, később a felismert lehetőségek miatt, egyre több utca-gyereket szoktat be műhelyébe. Eleinte egy-egy sült pityóka csábítja be a rendszerint elhanyagolt és züllésnek induló gyermekeket, később már maguktól is jönnek s mihamar 40 gyermek szorong a szűk kis műhelyben minden nap. Pounds számlákról, kiselejtezett könyvekből olvasni és írni tanítja őket, de főzni, varrni (a 40-ből 12 leány), sőt cipőt foltozni is megtanítja védenecseit. Bibliát mindig olvas nekik, vasárnaponként azonban mégis a High Street Unitarian Chapel (Portsmouth-ban, ahol lakott) vasárnapi iskolájába viszi őket, mert ott többet tanulhatnak. Hogy a többi gyermek közt ne szégyenkezzenek e „rongyosok”, ruhatárat állít fel, mely-

ből a gyermekek jó ruhákat kapnak vasárnaponként, de este visszaviszik azt hozzá, hogy hétköznap el ne piszkolják. A felnévelt „rongyosok” évek múlva is visszatértek hozzá s igen megható jelenetek játszódtak le a kis műhelyben. 1839-ben halt meg, 73 éves korában. Az unitárius templomban és a temetőben a hajdani rongyosok, filléreiket összeadva, emléktáblákat emeltek, a város intézményesítette a „John Pounds Ragged Schools”-t (a Pounds Szegények Iskoláját), mely azután Anglia más városaiban is meghonosodott, az unitárius egyházközség pedig „John Pounds Library”-t (könyvtárt) állított fel szegény gyermekek számára.

4. Miss Nightingale Florence (olv. Misz Nájtingél Florensz) (1820—1910.) annak a Smith William (1756—1835) nevű unitárius államférfinek volt az unokája, aki 1813-ban visszavonatta a parlamenttel az unitáriusokat sújtó Blasphemy Act-et. (L. 271 old.) Szülei is unitáriusok voltak s ő már kisgyermek kora óta buzgó templomlátogató volt a Lea Unitarian Chapel-ben (Derbyshire). Keresztény szeretete a betegekre irányította figyelmét s otthon, majd Párisban az irgalmasok kórházában és Kaiserswerth-ben a diakonisszák kórházában betegápolóvá képezte ki magát. Akkoriban az idegen betegek ápolása igen lenézett foglalkozás volt s úri hölgyek a világért sem foglalkoztak volna vele. Ép ezért Miss Nightingale szándékát igen elítélték, ő azonban kitartott célja mellett. Egyik londoni kórház élére állott, melyet mintaintézetté alakított. A krími háború kitörésekor indítványt tett, hogy a sebesültek mellé betegápoló szervezetet állít s kérte kiküldetését. A hivatalos körök eleinte idegenkedtek a javaslattól, nem utolsósorban azért, mert annak tevője unitárius volt, végül is azonban beleegyeztek. Miss Nightingale óriási energiával szervezet meg a betegápolást s amellet az élelmezést is sokszor maga látta el. A XIX. század végén nem volt női név, melyet nagyobb tisztelettel emlegettek volna az egész művelt világon, mint az övé. Hálából az angolok 50.000 font-sterlinget kitevő alapot (Nightingale Funds) gyűjtöttek nevére s annak kamatait a londoni St. Thomas kórház kibővítésére fordították. Miss Nightingale élete utolsó éveiben az Essex Street Chapel-t látogatta s unitárius jótékony mozgalmakban is részt vett. A betegek ápolásáról több kiváló szakmunkát írt. Öreg korában írja egyik levelében: „Életem megmutatja, hogy egy igen közepes tehetségű asszonyt is miképen vezet Isten különös és járatlan, de áldott ösvé-

nyekre. Ha mindent elmondhatnék, meglátná, hogy mindent Isten tett, én semmit. Keményen dolgoztam, ennyi az érdemem csupán, és *Istennek semmit sem utasítottam vissza*, bár (természettől félenk lévén) életem nagy része nem volt inyemre. Nem volt különösebb tehetségem s biztosíthatom akármelyik fiatal nőt, hogy a kijelölt ösvényen ő is végig tud menni, ha megindul. Legtöbben azonban meg sem indulnak."

5. Miss Carpenter Mary (1807—1877) a híres unitárius lelkésznek, Dr. Carpenter Lant-nak volt a leánya. Ő nevelte a fiatal Mary-t mélyen vallásos, hajlíthatatlanul unitárius s ugyanakkor igen művelt nővé. Latint, görögöt és matematikát is tanított leányának, ami pedig akkoriban egészen ritka dolog volt (leányoknál). Ez volt azonban az az alap, mely Miss Carpentert képessé tette később, hogy a legkomolyabb férfitársaságban is megállja a helyét s intézményeinek tudományos alapon nyugvó vezetését adjon. A vasárnapi iskolában és más egyházi szervezetekben való buzgó munkálkodása közben, 1830-ban, két külföldi vendég igen nagy hatást gyakorolt rá: Rammohun Roy és Dr. Tuckerman. Befolyásukra figyelme a szegénynegyedek és az elhagyatottak felé fordul. Több „Ragged School“-t alapít, majd 1852-ben egy javítóintézet megszervezésében vesz részt, mely az akkori szokás szerint csak fiuk számára alakult. Ezért Lady Byron segítségével 1854-ben Bristol-ban leányok részére szervez javító intézetet. A börtönbüntetést szenvedett fiatal lányokra és asszonyokra is gondol, majd barátaival együtt kisürgeti a Reformatory Schools Act-et, melynek értelmében a fiatalok elítéltek azontúl javítóintézetbe kerülnek a börtön helyett. Személyes munkájával mintegy 450 züllésnek indult fiatal teremtést térít vissza maradandólag a jó utra. Kisürgeti az Industrial Schools Act-et s az elhagyott gyermekek számára ipariskolát alapít. A törvényhozást nagyobb mértékben befolyásolta, mint bárki más az angol nők közül a XIX. században. Az angol kormányzat és a nép nagy elismeréssel állott melléje, pedig unitárius meggyőződéséből sohasem csinált titkot. „Morning and Evening Meditations with Prayers“ (reggeli és esti elmélkedések, imákkal) c. könyve öt kiadást ért meg. Átvette és közkeletűvé tette Channing és Dix Dorothea jeligéjét: „Minden gyermek szívében van egy szent hely.“ Határozottsága s ebből folyó sikerei mély vallásos meggyőződésből táplálkoztak. „Szívemet, lelkemet és minden erőmet Istennek szentelve, sohasem kezdtem semmihez, hacsak nem teljes meggyőződéssel annak szükségességét illetően.“

Amerikában is „Home missions“ a belmisszió neve. Eleinte az egyházközségek tagjai mind ismerték egymást, s a puritán közület minden egyes tagjára gondot viselt. Később, az idegek beáramlásával, valamint az őslakók (indiánok) és négerrek polgáriasodásával a puritán közületek felbomlanak és nagy városokká lesznek. Az egyházak tehát szélesebb mezőkön dolgoznak. „Hátramaradott népek“ részére vezetőket képeznek, nevelő, egészségügyi, társadalmi intézményeket alapítanak. A városokban a szegény negyedek részére „Settlement House“-okat és „Home“-okat létesítenek. Gondjaik alá tartoznak: 1. az új telepesek. Ma szünetel a bevándorlás, de az U. S. A. nyugati $\frac{2}{5}$ -e fölvehet még 25-ször annyi embert, mint ahány ma ott lakik. Tehát meg fog még indulni ismét a bevándorlás. 2. Idegen nyelvűek polgárosítása. 3. Négerek. Az emancipáció után külön nagy problémává lettek. 4. Indiánok, a rezervációk népe lassan polgáriasodik. Még ma is alig fele keresztény. 5. Latin amerikaiak. (Olasz, spanyol, délamerikai.) 6. Elmaradott szomszédságok. 7. Sűrűn lakott területek, gyártelepek, tömeglakások. 8. Átmenetileg lakott telepek (útépítők, fa-kitermelők stb.) Ennek a hatalmasan kifejlődött mozgalomnak azonban az unitáriusok voltak az úttörői.

1. Channing Ellery Vilmos New-port-ban, Rhode Island állam, született 1780-ban. Apja ügyvéd; Washington, az amerikai szabadságharc hőse, házánál száll meg. Utána angol és francia katonák váltogatják egymást a városkában. Ezek a gyermekkori benyomások fejlesztik ki Channing-ben a haza szeretetét és az erőszak (háború) gyűlöletét. A Harvard egyetemre kerül. Csak utolsó évében szánja rá magát, hogy papi pályára lépjen. Két évig Virginiában házi tanító. Itt szerzi a rabszolgaság intézményéről tapasztalatait. Ezért lesz később a felszabadítás egyik legbuzgóbb prófétája. 1802-ben, 22 éves korában, visszatér Bostonba s néhány bemutatkozó prédikálás után lelkész lesz a Federal Street Church-ben. Egyik legelső nyomtatott beszéde („Franciaország és a kormányzat romlottsága“) már szociális téren mozog. Közben vallásos nézetei mindinkább az unitarizmus felé fejlődnek. [Amerikában 1786-ban a bosztoni King's Chapel olyan változtatásokat eszközölt liturgiájában, melyek a háromságot kihagyták Isten említésekor. 1794-ben Priestley Amerikába érkezett s hatása alatt néhány gyülekezet anti-trinitárius nézeteket vallott. Mindez azonban elenyészően jelentéktelen megmozdulás volt. Channing azonban

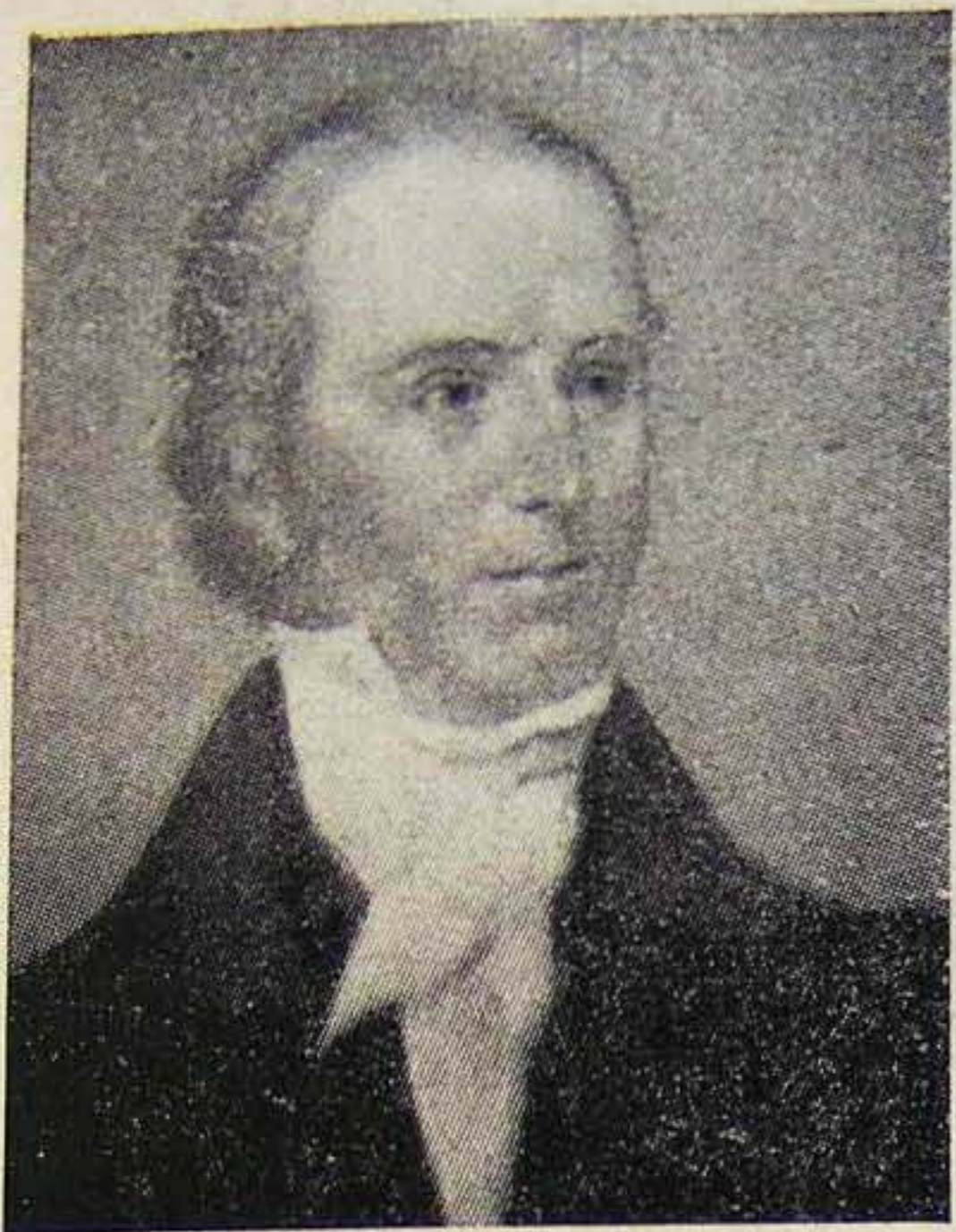
és vele még tíz kongregacionálista felekezetű egyházközség olyan erővel kezdték vallani az Isten egységét és a Biblia megvizsgálásának a jogát, hogy nemsokára hatalmas vita indult meg Amerikában, melyet a történelem így említ: „The Unitarian Controversy” s melynek a végén az unitarizmus, mint szervezett felekezet maradt győztes. (L. 296—298 old.) 1819-ben a baltimore-i unitáriusok templomot építettek s felszentelésére Channinget hívták meg. Itt mondott beszéde „Baltimore address” néven korszakalkotó. Sok ezer példányban nyomatták ki mindjárt akkor s Angliában is nagy hatást keltett. (Lásd Szent-Iványi: Az unitarizmus fejlődése.)). Channing legfontosabb tanításai az *emberre* vonatkoznak. Erkölcsi szabadsága és méltósága, a kálvinista eredendő bűn és ingyen kegyelem ellentétéként, a tanítások központi gondolata. Channing nevével kapcsolatban az amerikai történelem ezt a kifejezést használja: „Humanitarianism”. Humánitárizmus, ember-barátság. (Tehát nem tévesztendő össze a humanizmussal). Ebből folytak kezdeményezései a belmisszió terén. Főképen, mint gondolat-felvető és segítő, támogató szerepel. Bár sokáig maga is látogatta pl. a börtönöket, gyenge egészsége miatt tevőlegesen csak közvetlen hívei között munkálkodott. Börtön reform, vasárnapi iskola, mértékletességi liga, szegények pásztorálása stb. stb. azonban benne pártfogóra találtak, még pedig nemcsak szellemileg, hanem anyagilag is. Még nagyobb volt azonban ihlető, buzdító befolyása. Tuckerman-tól Dix Dorothea-ig majd mindenik belmissziós úttörő Channingtől nyerte az indítást és a bátorítást műve elvégzésére. Élete végén a rabszolgák felszabadítása mellett fejtett ki széleskörű tevékenységet. 1842-ben halt meg 63 éves korában.

Ha a XVI. század európai unitarizmusa a humanizmus gyermeke volt s ezért főképen teológiai síkon mozgott, — úgy az amerikai unitarizmus a felvilágosodás (aufklärung) gyermeke s inkább az ember jogait és kötelességeit kiemelő, mindennapi élet síkján, tehát a belmisszió mezején munkálkodik. Channing s utána a többi belmissziós úttörők ezért voltak *humanitáriusok*, vagy *humanitáristák* (és nem humanisták!).

2. Dr. Tuckerman József Bostonban született 1778-ban. Horner-ről azt szokták volt mondani: arcára volt írva a tíz parancsolat. Tuckerman arcáról a 11-ik, a szeretet parancsolata volt leolvasható. Ő is a Harvard-egyetemen tanult s ott kötött egész életre szóló barátságot Channing-gel és Story-val,

ki a legfelsőbb bíróság elnöke s Amerika egyik leghíresebb jogásza lett. E három barát kölcsönösen ihlette és segítette egymást a belmisszió területén is. Tuckerman egy Boszton-környéki kis városban volt pap 25 évig. Közben sokat járt be Boston-ba s a tengerészek megjavításán munkálkodott. „Adventures of the Bible” (a Biblia kalandjai) címen részükre könyvet írt. Megalapította a „Boston Society for the Religious and Moral improvement of Seamen” társaságot. Hangja gyengülése aria bírta, hogy elhagyja a szószéket. „The Ministry at large” (független, széleskörű lelkészkedés) néven belmissziói munkába kezdett, melynek alanyai a külvárosok szegényei voltak. Házról-házra járva kereste fel a szegény családokat s helyzetükön javítani próbált. Könyveket, memorandumokat írt érdekükben. Segítő-társakat szerzett, szervezeteket alapított. 1826-ban kezdte meg a munkát az Unitárius Társulat pénzsegélyével. Nemsokára Channing házánál előkelő urakból és hölgyekből rendszeres összejöveteleket hozott össze, akik anyagi segítségen kívül a szegények látogatásában is részt vettek. „Sewing Circle” (varrókör, l. kötőke) néven a nőszövetségek őseit hozta össze, hol a szegények számára foldoztak, kötöttek, varrtak. Külvárosokban egy-egy szobát, termet béreltek, ahol a szegények melegedtek, enni kaptak s tanításban, istentiszteletben részesültek. Tuckerman memorandumokat nyújtott be a város és az állam kormányzó szerveihez, melyekben a szegények gondozásának szükségességét és módszereit olyan alaposan írta le, hogy munkáját „scientific charity” (tudományos jótékonykodás) néven emlegették, szemben az eddigi ötletszerű jótékonykodással. Foglalkozott ezekben a mértéktelenség (ívás és más szenvedélyek), a szegénység erkölcsrontó hatása, a szegények között is létező osztálykülönbségek, a szegények segítésére hozott és hozandó törvények, az elkallódó gyermekek és családok stb. problémáival. Tuckerman jelszava azonban ez volt: „Jótékonyság plusz vallás.” Az a jótékonyság, mely nem vallásos alapon folyik, nem lehet eredményes. A segítő és a segélyezett egyaránt vallásos kell, hogy legyen, egyébként csak felületes és múló értékű munkát lehet folytatni. „Benevolent Fraternity of Churches” néven egyházak közötti szervet hozott létre, hogy a vallásos nevelést a szegények között előmozdítsa.

1833-ban Angliába utazott s hatására ott is megindult a szervezett jótékonyági munka. 1840-ben halt meg Bostonban. Nevét Amerika legnagyobbjai közt említi a kultur-történelem.

Tuckerman Joseph (József.)
(1778—1840.)
A „Minister at large“.

Ellis Sallie a „posta-misszió“
megalapítója. (1881.)

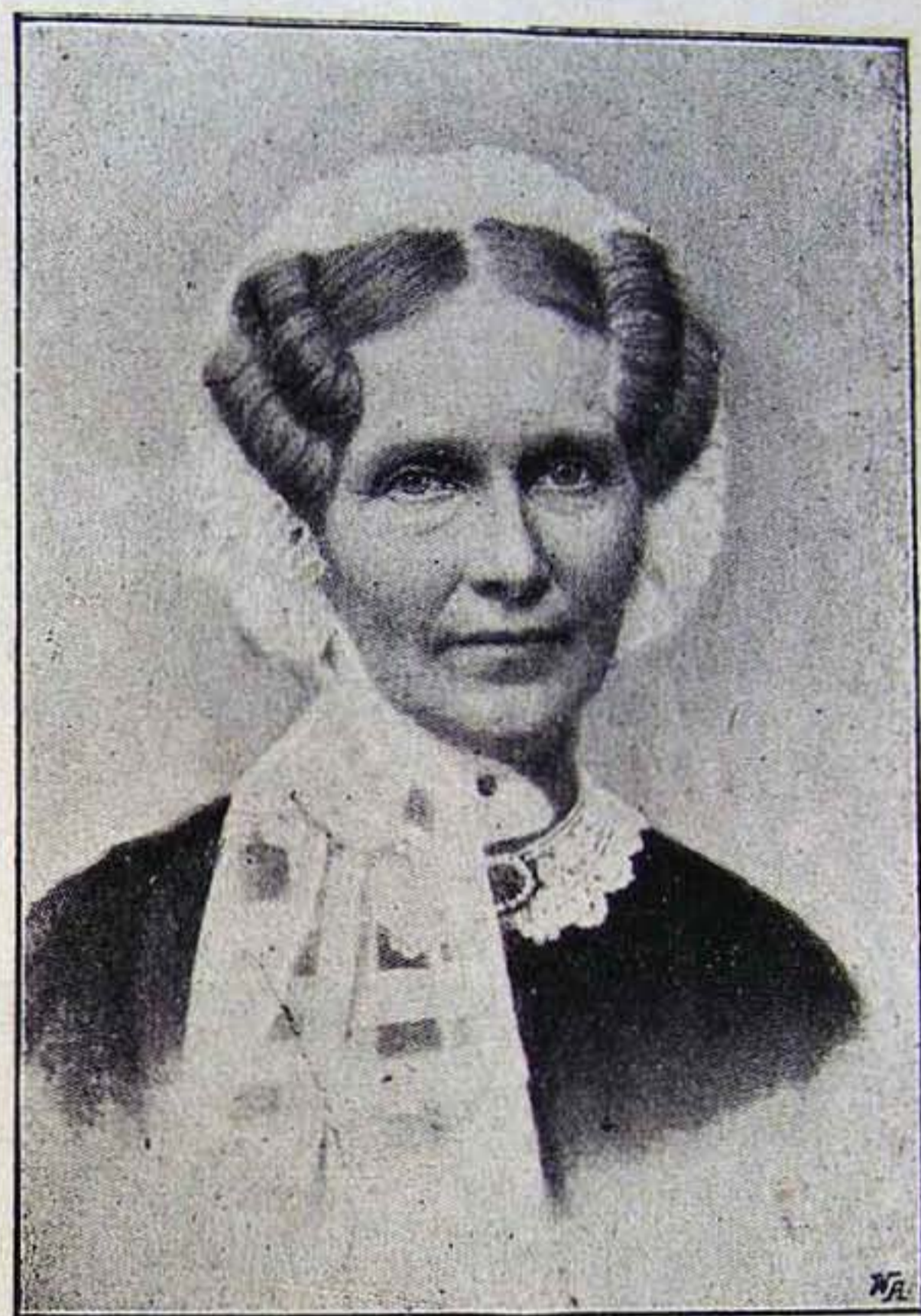
Dix L. Dorothy (Dorottya)
„Az őrültek patrónája.“

Fuller Margaret (Margit)
író s a nők előjogainak harcosa.

Hale Everett Edward, amerikai unitárius lelkész és író, Fretwell John (János), aki az erdélyi unitáriusokért sokat tett és Miss Richmond (Anna leánya).

Richmond Anna, ötezer dollár alapítványt tett a kolozsvári főiskolán egy tanári szék felállítására. (Ezt családja 10.000 dollárra egészítette ki.)

Ma „Tuckerman School” néven iskola működik Bostonban, hol belmissziói munkásokat képeznek ki. Egyetemet végzettek részére 1 éves, másoknak 3 éves kurzusokat adnak. 20 éven alól nem vesznek fel hallgatókat.

3. *Nőszövetség.* Az unitárius nők híresek voltak műveltségükről és buzgalmukról vallásuk iránt. (A nemes családokból származó angol telepések utódai voltak jórészt). A puritán közületek felbomlása után, illetve az idegen elemek beköltözésével nagy városi formát felvevő életforma fokozottabb szervezkedésre bírja őket. Egyik legelső nőszövetségük a Tuckerman Sewing Circle-je. (1827). A polgárháború alatt Sanitary Commission néven betegápolásra szervezkednek. 1891-ben szervezik a *Cheerful Letter Exchange* (Vidám Levél-csere) szervezetét, célja, hogy elhagyatott, beteg, csüggedt embereket levélváltás útján vegyenek gondozásba. Könyveket, folyóiratokat is küldenek. Nőknek baba-kelengyét stb. Az unitarizmus hitkérdéseit minden levélben felhozzák. Anyákat a gyermeknevelésről, lányokat férjhezmenetelről, pályaválasztásról oktatnak ki. Lapjuk a „Cheerful Letter”. Nálunk is kitűnő lenne, különösen az idegenben szolgáló hívek részére. Könyvtárat állítanak fel, a század végén 50 *útazó könyvtár*uk van. Első egyetemes szervezetük, a Women's Auxiliary Conference (1878) az unitárius National Conference segítő alosztálya kíván lenni. 4000 taggal, kb. 80 fiókegylet működött együtt. 1890-ben National Alliance of Unitarian and Other Liberal Christian Women néven független szervezetet alakítanak. Céljuk: az unitárius egyházi élet felelevenítése, a felekezeti nőinek közös munkára és barátságra való összehozása. Létszámuk megkétszereződik, pénzügyűjtésük megötszöröződik. (L. 373 old.) Miss *Ellis Sallie* a postai missziót szervezi meg. Beteges nő, de ezt hajtogatja: „Valamit tenni szeretnék az unitarizmusért, mielőtt meghalok.” 4¹/₂ évig él még és 2500 levelet ír, 22.000 füzetet és folyóiratot oszt szét, 286 könyvet ad el, 258 könyvet ad elolvasásra ez alatt az idő alatt. Ő állít fel először asztalt a templomok előcsarnokában unitárius könyvekkel és füzetekkel rajtuk. A postai misszió 1900 körül mintegy 5000 emberrel állott levelezésben.

4. *Dix Dorottya.* Mint gyermekeinek tanítója, hónapokig él Channing házában s tőle nyeri az indítást, hogy tegyen valamit az emberiség felemelésére. Az örültek szomorú sorsa ragadja meg képzeletét. [Sokáig minden hisztérikus öregasszonyt boszorkánynak tartottak s bár nálunk Kálmán király már a

XII. század-legelején kimondotta: „De strigis vero quae non sunt, nulla questio fiat...” (Decretumai 57-ik fejezete.) még Kálvin is sokat megégettetett közülök s utána mások is. Magyarországon 1777-ben fejezték le az utolsó „boszorkány”-t. Külföldön az őrülteket összefogdosták, pincékben láncra verve tartották, éhezgették, tüzes vassal büntették stb.] Dix Dorottya 1841-ben kezdte látogatni az őrültek kórházait, emberséges bánásmódért könyörgött, a felsőbb hatóságokhoz fordult s felhívta a figyelmet e betegség tanulmányozására. Munkájába bekapcsolta a börtönöket is. Végül is Channing és Howe támogatásával törvényt hozatott ez irányban. Sok balvélemény-nyel, ellenségeskedéssel küzdött meg. 1845-ben Angliában, 1855-ben Svájcban, Párisban, Rómában tanulmányozta a helyzetet. Mindenütt szívesen fogadták, unitárius létére a pápa kétszer is meghívta megbeszélésre s elvei alapján új, modern kórházat építtetett az őrültek számára. Görög-, Török-, Orosz-, Németországban, Ausztriában, Belgiumban, Hollandiában, Dániában, a Skandináv-államokban harcolt eredményesen az őrültek emberséges kezeléséért. A polgárháború alatt ápolónő volt, majd az összes ápolónők főfelügyelőjévé tették meg. Harminckét kórházat emeltetett életében saját elvei szerint s élete utolsó öt évét, *mint vendég*, egy ilyen intézetben élte le. Híres életírója, Tiffany, írja: „Élete a szentekéhez hasonlítható. Ugyanaz a vallásos rajongás és önfeláldozás, hősieles készség, és fáradhatatlanság mozgatja őt is ügye érdekében; keresi az elhagyott, üldözött, fájó lelkeket s minden áron segíteni óhajt rajtuk, legyőzve minden szűklátókörűséget és ellenségeskedést.”

5. *Dr. Howe Sámuel* nevét fennebb már láttuk. 1824-ben a görög szabadságharcban vesz részt, visszajövet Európa vakintézeteit látogatja meg s Amerikában hasznosítja tapasztalatait. Ő nyitja meg az első amerikai vakintézetet és *iskolát* Amerikában s a világ legjobb intézményeivé fejleszti azokat. Tizenkét állam képviselőházában beszél a vakok érdekében. Főcélja azonban *könyvek* nyomtatása vakok számára. Kitűnő lyukgatott nyomtatási módszert talál fel. 1837-ben Bridgeman Laura *süket, néma, vak* leányt veszi nevelés alá s a tapintás révén iskolát alapít az ilyen szerencsétlenek oktatására. 1840-ben az *idióták* számára alapít iskolát. Egyébként is kiváló ember, Parker és Channing jóbarátja volt.

6. Az *unitárius philanthropok*, emberbarátok kiválóságára jellemző Dickens-nek a nagy angol regényírónak nyilatkozata:

„Őszintén úgy vélem, hogy Boston (csaknem teljesen unitárius ebben az időben!) jótékonyági és közintézményei annyira tökéletesek, amennyire csak emberalkotta intézmények azok lehetnek. Soha életemben jobban még meg nem hatott semmi, mint a nyomorultak közötti szeretet-munka ez intézetekben.”
(*American Notes*. III. fejezet.)

7. *Gyermekek missziója gyermekekhez*. 1849-ben egy társaságban arról beszélgettek, hogy hány rossz magaviseletű, kóbor gyermek kerül a rendőrség kezébe, mikor *Merrill Fanny* így szólt apjához: „Atyám, nem tehetnénk-e valamit mi, gyermekek, a szegény gyermekekért?” E kérdésből nőtt ki e mozgalom. Még ez évben megszervezik a „*Children's Mission to the Children of the Destitute*” nevű egyesületet. A vasárnapi iskolák gyermekei — felnőtt segédlettel — meglátogatják a szegény és elhagyott gyermekeket, barátságot kötnek velük, segítik, iskolába, templomba csábítják őket, később varró iskolákba, esti tanfolyamokra stb. *Gyermeknyaraltatás*. Otthont alapítanak szegény gyermekek számára.

8. *Állatvédő liga*. *Bergh Henry*, New-Yorkban, 1865-ben kezd agitálni a kegyetlenkedések ellen, melyeket állatokon követnek el. „*Rossz hatással van az emberi lélekre is, ha e kegyetlenkedéseket üzzük, vagy türjük.*” Bostonban is unitárius férfi, *Angell György* szervezi meg az állatvédő ligát. Később az *American Humane Education Society* elnöke. Kiadja az „*Our Dumb Animal*” c. lapot, mely ma is a legfontosabb állatvédelmi szaklap. Kettejük munkájából nőtt ki a világ leghíresebb e nemű társulata a „*Society for the Prevention of Cruelty to Animals.*” (Az állatok elleni kegyetlenkedéseket megakadályozó társaság.)

9. *Worcester* (olv. *Vuszter*) *Noah* (Nóé) béke apostol volt. 1812-ben prédikációjában kijelenti, hogy minden háború rossz és csak újabb bajokat hoz. 1814-ben könyvet ír: „*A Solemn Review of the Custom of War.*” Röviden *Solemn Review* (Rivjú) néven emlegették s az egész művelt világon elterjedt. A háború elkerülésére javasolja egy *Világ-Béke-Bíróság* (*International Court of Arbitration*) felállítását. 1815-ben alakítja a *Massachusetts Peace Society*-t, talán a legelső béke társaságot a világon. „*The Friend of Peace*” néven elterjedt folyóiratot alapít. Sok követője akadt. (*Channing* végig mellette állott.) Ezek egyike *Sumner Károly* írta a híres mottót: „*Ma már nincs olyan béke, mely tisztességtelen és nincs oly háború, mely tisztességes nevet érdemelne.*”

10. *Mértékletességi Liga*. Unitáriusok kardoskodtak mellette. Alapelvek: 1. egyéni rábeszélés útján inkább, mint törvényes eszközökkel, kell hatni; 2. az ifjuság fizikai foglalkoztatása (később sport-nak nevezték), melyből a hatvan éves ember is vegye ki a részét, 3. ártatlan mulatságok rendezése, 4. megértés és szeretet az elhagyottak, vagy bánatba merültek számára, 5. a szeszes italok kimérésének korlátozása — ezek a legjobb eszközök. 1813-ban szervezték az első mértékletességi ligát. Külön is megszerveződtek az unitáriusok (Unitarian Temperance Society) 1886-ban.

11. *Rabszolgák felszabadítása*. Már a történelem előtt időkben rájöttek az emberek, hogy gazdaságosabb megtartani és felhasználni a hadifoglyokat, mint megenni, vagy megölni őket. A gyarmatosítások a XVII. és XVIII. században a rabszolgaság új korát teremtik meg. Rabszolga-vásárok kezdődnek. Amerikában főképpen (Virginia, Georgia) használják a gyapot-ültetvényeken az Afrikából vásárolt négereket. Channing, Gannett s más unitáriusok prédikálnak felszabadításukért. Parker majd minden beszédében elmondja, hogy a rabszolgaság „szörny, szörnyőbb minden más szörnyüsnél.” És: „olyan országban élünk, ahol több a rabszolga, mint a templomba járó keresztény, többen érintkeznek felebarátaikkal korbács és láncok által, mint ahányan Istennek érintkeznek kenyér és bor által.” Egy alkalommal népgyűlést rendez s a tömeget a börtönhöz vezeti, hogy kiszabadítsák a bebörtönözött, délről megszökött s Bostonban elfogott, rabszolgákat. Parker az azonnali felszabadítás, Channingék a fokozatos felszabadítás mellett vannak. Sok gyűlésen folyik vita. 1860-ban az unitáriusok már mind az azonnali felszabadítás mellett kardoskodnak. Végül 1863-ban (polgárháború) eltörlik törvényesen is a rabszolgaság intézményét. (Lincoln.)¹

¹ A magyar jobbágyság nem volt rabszolgaság. A honfoglaló magyarok a levert bentlakókat meghagyták birtokaikban, de csak haszonélvezői lettek régi javaiknak s ezért ellenszolgáltatással tartoztak magyar uraiknak a föld termékeiből és állataikból. Az Anjouk korában nyeri végleges szervezetét a jobbágyság. Mindenki, aki más földjén gazdálkodik, felvétetik a jobbágy-lajstromokba. Két elem volt: 1. akik megfizetve járulékaikat szabadon elköltözhettek (szabadosok); 2. röghöz kötött, örökös jobbágyok. Urbárium = a szolgáltatásokat megállapító oklevél, úrbér = a szolgáltatás, úri szék = földesúri bíraskodás a jobbágyok felett. II. József 1785-ben eltörli az örökös jobbágyságot s mindenkinek megadja a szabad költözés, végrendelkezés, pályaválasztás jogát. 1840-ben az országgyűlés megengedi a jobbágyi terhek szerződés szerinti megváltását, 1844-ben pedig a nemesi birtok szerzésének jogát. 1848-ban pedig

12. *Fuller* Margit a nők jogainak volt nagy előharcosa. „Jogot a nőknek!” „Szavazati jogot a nőknek!” az ő jelmondatai. Utcai tüntetéseket rendez. 1850-ben tartatja az első népgyűlést a nők szavazati jogáért. Hatására 1866-ban Mumford Tamás lelkész indítványozza, hogy az egyházközségek szabadon választhassanak nő, vagy férfi képviselőket az unitárius évi nagygyűlésre. 1868-ban 37 nőképviseelő jelenik meg az évi nagy gyűlésen. Az Amerikai Unitárius Társulat 1870-ben választja az első női igazgatósági tagot. 1871-ben szentelik pappá az első unitárius nőlelkészt, *Burleigh Ceciliát*.

13. *Mann* Horácusz (Horace) az általános iskoláztatás mellett harcol.

14. *Peabody* Erzsébet alapítja az első óvodát. (Kindergarten.) 1864.

15. *Lowell* János a nyilvános közkönyvtárak alapítását vívja ki.

16. *Adams* Jane, a XX. század legnagyobb amerikai szociális apostolnője szintén unitárius.

17. *Dr. Peabody* Greenwood Ferenc (életrajzát I. e sorozat VII. kötetében) a ma élő legnagyobb unitárius teológus, teológiája alapját Jézus szociális tanításaiban keresi. Hatalmas munkái, melyeket német, francia, holland, svéd, bolgár és magyar nyelvre is lefordítottak, jórészt e tárgykörből valók. Nem teológiai tanár, hanem a Harvard-egyetem irodalom-filozófiai fakultásán az erkölcsstan tanára. Javaslatára Harvard külön fakultást alapít „Social-ethics Department” névvel, melyen a társadalmi-lélektan, erkölcsstan és filozófia mellett a gyakorlati társadalmi munka elméletét is tanítják.

18. *Dr. Cabot* Richard, a bosztoni közkórház igazgató-főorvosa úttörő munkát végzett a „social-worker” (társadalmi munkás)-képzés terén. Híres munkái mind orvosi, mind társadalom-tudományi és lélektani szempontból tárgyalják a társadalmi munkás működési területét. Az ő kezdeményezésére ma már minden amerikai város tart fizetett (és képzett) társadalmi munkásokat, akik a jótékonyság és a szegény-, idegen-, stb.

az országgyűlés kimondja a köztelherviselést, eltörli az úrbért, papi tizedet, úri széket s az úrbéri szolgáltatásokat „státus-adóssággá” változtatja át. Sajnos, főként csak az óriás birtokosok, arisztokraták és a németek stb. idegen elem nyert e törvénnyel, mert jobbágy nem igen jutott tartósan földhöz (hitel-hiány), a köznemesség viszont tönkrement vele.

ügy megoldását személyes látogatás és összeköttetés révén végzik. Dr. Cabot különben egyike a leglelkesebb unitárius világi férfiaknak.

Még sok kiváló belmissziói munkást és intézményt sorolhatnánk fel, helyünk szűk-volta azonban megállást parancsol. Az eddig elmondottak felemelő érzést keltenek bennünk, s legfeljebb azt sajnáljuk, hogy az unitáriusok még a belmissziói munkával sem arra törekedtek, hogy első sorban saját felekezetüket erősítsék, hanem felekezet-különbség nélkül, az egyetemes emberi nyomorúság megszüntetésén fáradoztak. S ezt nemcsak felekezeti szempontból tartjuk sajnálatosnak, hanem egyetemes szempontból is. Már Dr. Tuckerman leszögezte volt ugyanis, hogy „jótékonyág plusz vallás”, tehát csak a vallásos alapon végzett jótékonyági munka lehet igazán eredményes és tartós. A felekezeteken felüli vallásosság pedig, bár a legnagyobb unitárius szellemek ép erre törekedtek (l. Peabody: *A lélek egyháza* c., e sorozat VII. köteteként megjelent művét), nem mindenki számára elérhető. A tapasztalat azt mutatja, hogy ritka belmissziói munkás és még kevesebb mindennapi ember tud magában igazi vallásosságot kifejleszteni, hacsak valamelyik felekezet gondolatrendszerét teljes egészében magáévá nem teszi.

A magyar unitárius belmisszió egyéni úttörőkben nem szükkölködik. Legtöbb örökhagyónk és jóltevőnk belmissziói célokból tett alapítványokat. A belmisszió azonban nálunk a XX. századig főképp a nevelés ügyének és az egyházi szervezeteknek a biztosításában állott, hiszen oly nehéz küzdelmeket kellett vívnunk egyházunk és iskoláink megmaradásáért, hogy egyébre alig maradt erőnk. De szükség sem volt — egészen a XX. századig — más irányú belmisszióra, mert, ha templomát és iskoláját biztosították számára, a magyar unitárius buzgóságában nem volt hiba. A XX. század nálunk is változásokat hozott s a belmissziói munkára egyházi szervezetünk és iskoláink biztosításán túl is nagy szükség mutatkozott. Ezt a szükségét dicsérendő buzgósággal próbálta kielégíteni a már említett Dávid Ferenc Egylet és a Nőszövetség (1910-ben alakult a Dávid Ferenc Egylet keretei közt, majd 1931-ben Dávid Ferenc Unitárius Nők Szövetsége címen önálló egyháztársadalmi alakulattá lett), valamint az ifjusági szervezet (1927 óta a „Dávid Ferenc Egylet Ifjusági Tagozatainak Egyetemes Szervezete” néven), nálunk is hiányzani látszik azonban az a teljesebben val-

lásos alap, mely nélkül maradandó eredményeket elérni nem lehet. Ez különben nem az egyháztársadalmi szervezetek hibája, hanem a XX. század egész magyar unitarizmusáé, mely még és ismét az útkeresés időszakát éli hittani téren.

Mindezek azonban túl közel esnek hozzánk, hogysen történelmileg foglalkoznunk lehetne vele, ilyen természetű munka keretében.

A Filipino Független Egyház.

A Fülöp (Philippi) szigeteken 3,000.000 új unitárius lakik. Tőlünk jó távol esnek ezek a szigetek, de azért nem szabad lekicsinylően gondolnunk rájuk. A nagy, nyugati nemzetek bizony aligha jobban nem ismerik a Fülöp-szigeteket, mint minket, mert gazdasági, kereskedelmi és hajózási szempontból nagyobb jelentőséggel bírnak reájuk nézve, mint a mi kis országrészünk. Az Egyesült Államok egyik legfontosabb flotta-bázisa itt van kiépítve s Japán már régóta hirdeti, hogy a Csendes Óceán fölötti uralom e szigetek birtoklásán fordul meg.

Lakói nem valami műveletlen benszülöttek, vagy épen emberevők, hanem Európa, Amerika és Ázsia vezető nemzeteinek az őslakókkal való összeházasodásából eredő új és életerős fajta, mely magát büszkén „Philippino“-nak¹ nevezi. Az őslakósok eredetileg malájaiak és negritók (nem négerék!) voltak, kik azonban kínaiakkal, japánokkal, spanyolokkal, angolokkal és amerikaiakkal keveredtek.

A Fülöp-szigetek egyébként az Archipelagus legnagyobb szigetcsoportja. Még Magellan Fernando, a híres portugál hajós fedezi fel az európaiak számára, 1521-ben. Pár év múlva, 1542-ben, Spanyolország meghódítja. A spanyol-amerikai háborúban Amerika győz s többek közt a Fülöp-szigeteket is megkapja 1898-ban. E században a filipinók egyre inkább ráébrednek nemzeti öntudatukra s részben tényleges, részben pedig parlamenti harcok árán mind több és több függetlenséget biztosítanak maguknak. 1916-ban már az ú. n. „Jones act“ odáig megy, hogy nyíltan elismeri: „Az Egyesült Államoknak már régóta az a szándéka, hogy a Fülöp-szigetek függetlenségé-

¹ Ma már, angolosan, csak így írják e szót: „Filipino“.

gét elismeri, mihelyt az állapotok odáig fejlődnek, hogy a nyugodt politikai és gazdasági élet biztosítottnak látszik". Jelenleg van ugyan egy amerikai kormányzó a szigeteken, de a szenátus 24 tagja, a képviselőház 91 tagja, valamint az összes miniszterek (a közoktatásügy kivételével) már mind filipinók. Az Amerikába küldött két választott megbizott szintén filipinó. A Fülöp-szigetek függetlensége állandóan napirenden van s ha Amerika nem fektetett volna be oly óriási összegeket e szigeteken és főként: ha nem félnének, hogy amint Amerika kihúzza a lábát, Japán megszállja és hadszempontokból felbecsülhetetlen értékű helyzetet teremt a maga számára — már régen elismerték volna függetlenségét. Belsőleg azonban a függetlenség és az önkormányzat ma már a megvalósulás stádiumáig jutott. Közlünk néhány adatot, melyek úgy e szempontból, mint az ország kulturális színvonala szempontjából érdekesek:

1. 50 államtitkár és hivatalfőnök közül 30 filipinó. Az állam magasabbrangú tisztviselői közül 760 amerikai, de 12.074 filipinó. A városok csaknem teljesen autonom testületek, eljárásukat maguk választják. (Nagyobb városok: Manila, a főváros, 300.000 lakóssal, Cebu 65.300 lakóssal és még hat város, mindenik 35.000-en felüli lakóssággal. A Fülöp-szigetek összlakóssága: 11,275.624).

2. *Főiskolák*: tanárképző, művészeti, ipari, hajózási és gazdasági akadémiák, valamint két tudomány-egyetem. Ezek közül a „Dominican University of Santo Tomas” a régebbi, még 1611-ben alapították, jelenleg azonban csak 800 tanulója van. A másik az állami egyetem, ez modern korbéli alapítású, különösen felszerelt intézet, 5.993 tanulóval.

3. *Középiskolák*: 7.668 állami középiskola volt 1924-ben, 1,128.997 tanulóval, a tanárok közül 329 amerikai, 25.451 filipinó. Volt ezeken kívül 577 „magán” iskola is 69.227 tanulóval, s ezekben a tanárok mind filipinók.

Aki összehasonlítja fenti adatokat az egyebütt található kimutatásokkal, rá fog jönni, hogy ez a nép, melynek már 1611-ben egyeteme volt s melynek annyi iskolája van, — nem lehet valami alacsony színvonalon álló. Ép ellenkezőleg, a filipinó különbnek tartja magát a kinainál, a japánnál, sőt a hindunál is s az európai és amerikai nagy nemzeteket tartja csak méltó versenytársaknak.

Ezek között a filipinók között keletkezett az a vallásos

mozgalom, melynek eredményeként ma több mint három millió unitárius él a Fülöp-szigeteken.

Hogyan született meg ezen a tropusi vidéken az unitarizmus? A legjobb felelet, ha ismertetjük dr. Aglipay Gergely érsek életét, mert az unitarizmus kifejlődése azzal szoros összefüggésben van.

Gregorio Aglipay Y Labayan a teljes neve. Gregorio = Gergely. Családi neve: Aglipay, (ejtsd: Áglipáj). Az Y (Labayan) a nemesi származást mutatja, olyan, mint a német „von” és a magyar (latin) „de”. Tehát: Lábájáni Áglipáj Gergely, hogy magyarosan is leírjuk a nevét, 1860 május 9-én született Ilocos Norte megye, Batac nevű városkájában. Szülei elszegényedett földbirtokos nemesek, főképp dohánytermesztéssel foglalkoztak. Tizenhat éves korában megrázó élményben volt része az ifjú Aglipaynak. Az állami monopól tisztviselők úgy találták, hogy nem termeltek elég dohányt területükön s ezért — a spanyol uralom nem sokat latolgató brutalitásával — atyjával együtt börtönbe vetették. Mikor a börtönből kikerül, már egészen megváltozott lélekkel tekint az életre. Iskoláit, egyetemi tanulmányait kemény munkával, megfeszített szorgalommal végzi, kitüntetések, díjakat nyer — s közben állandóan két keze munkájával keresi meg a tanulmányaihoz szükséges pénzt. Jogász lesz, majd az egyetem elvégzése után segédtanár, de barátjának, dr. Yese Rizal Y Mercado-nak, a későbbi filipinó szabadsághősnek, befolyására a papi pályára lép. Talán ifjúkori igaztalan bebörtönöztetése miatt, vagy mert ahoz a nemzedékhez tartozott, melyből később nemzeti költők, szabadsághősök és vértanú hazafiak lettek, — Aglipayt valami legyőzhetetlen szabadságvágy keríti hatalmába, mely a római kátholikus papi szemináriumban sok ellenséget szerez neki. Szabadságvágya elsősorban vallásos kérdésekben nyilvánult meg. A francia és német „modernisták”, a kátholikus egyház haladó irányzatot kereső mozgalma, a Fülöp-szigeteken is talajra találtak s Aglipay egyike az elsőknak, akik a dogmák örökérvényű megmerevítése ellen tiltakoznak. Természetesen ez az álláspontja nem volt alkalmas arra, hogy feljebbvalóival megszerettesse magát. Szabadságvágya azonban más téren is érvényesülést keresett s többek között olyan téren is, melyen még a vallási nézeteinél is veszélyesebb forradalmárrá lett a kátholikus főpapság szemében. Amint már előbb említettük, a Fülöp-szigetek spanyol fennhatóság alatt állottak egészen

1898-ig. A római pápai kuria viszont azzal kívánt segítségére sietni a spanyol uralom megszilárdításának e szigeteken, hogy az egyházi vezető tisztségekbe nem nevezett ki filipinókat, hanem csak spanyolokat. Püspök, vagy érsek tehát nem lehetett filipinó s még a kanonokok közé is csak elvétve jutott be egy-egy. Ilyen körülmények között nem volt megfelelő összekötetés, érzelmi közösség a nép és az egyház között s emiatt a vallástalanság nőttön nőtt. Ez ellen a káros egyházpolitika ellen harcolt Aglipay. Később ép e politikához való merev ragaszkodással kényszeríti arra a római kuria e szigetek önállóbb gondolkozású lakosságát, hogy elszakadjanak a katolikus egyháztól és Független Filipinó Egyház név alatt új vallásos szervezetet alapítsanak.

Így vázolva a körülményeket, most már csak röviden ismertetjük Aglipay további küzdelmeit. 1889-ben sok húzavona után pappá szentelik. Kitör a filipinó függetlenségi harc s a felkelők Rákóczija: Aguinaldo tábornok, korán felfedezi Aglipay tehetségét s a népre gyakorolt vezetői hatását. Eleinte csak mint diplomáciai közvetítőt használja fel a felkelők és a spanyol hatalom között, később azonban mind jobban magához kapcsolja s a független Fülöp-szigetek főpapjává nevezi ki. A függetlenségi harcot azonban leverik az amerikaiak, kik közben megkapták a szigetet a spanyol-amerikai háborúban, s bár Aguinaldo menekülése után a mi Aglipayunk még másfél évig tartja ébren a függetlenségi mozgalmat guerilla háború folytatásával, végül is kapitulálni kell s a filipinó függetlenségért ettől kezdve csak a parlamentben harcolnak. De nincs is szükség további harcokra. Az amerikai csapatok ugyan leverték a filipinók szabadságharcát, mert ők a spanyoloktól egy forrongó, feldúlt szigetvilágot örököltek, melynek tüzét el kellett először oltaniok, hogy meglássák: mi ég. A felkelők közül azonban senkit sem büntettek meg, ha letette a fegyvert s olyan törvényeket adtak az országnak, mely abban az időpontban jobb volt a filipinóknak, mint amelyet maguk is alkotni tudtak volna. Így Aglipay is büntetlenül szabadult s a rend megszilárdulásával ismét folytatta papi munkásságát. Ha a harctéren azonban el is csendesedett a függetlenségért való küzdelem, szellemi téren annál nagyobb erővel lángolt fel az. Az amerikai vezetőség nem szólt bele a filipinók vallásos és szellemi életébe s így azok maguk vették kezökbe annak irányítását. Megbízottakat küldtek Rómába, hogy a pápánál eszközöljék ki a filipinók jogá-

nak elismerését az egyházi tisztségekre, a főpapiakra ép úgy, mint a világiakra nézve. A pápai kuria azonban hajthatatlan volt, nem is akart szóba állani velök, hanem a madridi (Spanyolország) pápai legátushoz utasította a küldöttséget, mely viszont továbbra is csak spanyolokat nevezett ki főpapokká a Fülöp-szigeteken. A küldöttség tehát hazatért és elhatározta az elválást Rómától. Aglipayt választották meg, egyhangú lelkesedéssel, az új egyház főpapjává, ő azonban vonakodott azt elfogadni. Csak hosszas rábeszélés és Don Isabelo de los Reyesnek, a nagytekintélyű filipinó hazafinak nyilvános felszólítása után egyezett bele megválasztásába s 1902 október 17-én aláírta a híres „Third epistle” c. okmányt, mely a Független Filipinó Egyház megalakulását jelenti be a világnak. Megválasztásánál ezt a spanyol címet kapta „Obispo maximo”, amit az angolnyelvű amerikai hivatalos okmány „archbishop” kifejezéssel vesz tudomásul. Minthogy az „archbishop” magyarul érseket jelent, s minthogy később a Független Filipinó Egyház csatlakozott az unitáriusok világszövetségéhez, joggal mondhatjuk, hogy most már van *unitárius érsek* is a világon Mons. Gregorio Aglipay Y Labayan személyében.

Az újszülött egyháznak sok nehézséggel kellett megbirkóznia. Mindenek előtt az egyházi szervezet kérdése volt a legégetőbb. Több millió ember és több ezer pap állott tanács-talanul a nagy elszakadás után. Dr. Aglipay azonban méltó volt a feladat nagyságához s a tőle már a forradalmi időkben megszokott eréllyel látott hozzá a szervezéshez. Külsőleg meghagyta a hierarchiát — az érsekségtől lefelé. Tizenkét püspököt rendelt az egyházi kerületek élére (talán Jézus 12 tanítványa példájára, amint hogy pl. a római egyház is először csak 12 bibornokot rendelt a pápa mellé), s a püspökök alatt esperesek, azok alatt papok következtek. A szervezeti törvény azonban korántsem olyan szigorú, mint a római katolikusoknál, s inkább a protestáns egyházjogra emlékeztet. Igaz, hogy e jog fölött ma még szinte pápai magasságban áll Dr. Aglipay személye. Nem az érsek, hanem Dr. Aglipay, a szabadsághős és egyházalapító az tehát, akinek csaknem minden szava parancs az őt rajongásig szerető papság számára.

A második nagy kérdés a templomok építése volt. Az elszakadás után ugyanis a római katolikus egyház a törvény erejét vette igénybe s a bíróságok — talán kissé túlszigorúan, de igazságosan — az összes templomokat visszaítélték a katho-

likus egyháznak. Így az új egyház templomok nélkül maradt. Dr. Aglipay óriási munkát fejtett ki és ért is el sikereket, de több mint három millió ember számára templomokat varázsolni elő a semmiből — nem olyan könnyű dolog, különösen, ha a hivek olyan szegények, mint a filipinók nagy része. Még ma sincs mindenütt rendes templom. Házakban, vagy a szabad ég alatt tartják ilyen helyeken az istentiszteleteket. A filipinók pár évvel ezelőtt teljesen visszanyerték függetlenségüket (1932.), mindössze csak hadászati szempontból vannak fenntartott területei az Egyesült államoknak, a filipinók azonban még mindig a régi állapotot őrzik, mert látják a fenyegető japán veszedelmet. Gazdasági függetlenségük azonban papiron megvan. Most aztán a templomok kérdése a gazdasági megerősődéssel egyenes arányban oldódik meg.

A már meglevő templomok a római katolikus templomok berendezéseit követik. Van bennök szentély, oltár, zászlók, képek, mindezek azonban csak szimbolikus értelemben. Istentiszteletük a mise maradványa (az angol egyház és a lutheránusok istentisztelete közötti átmenet), a központi helyet azonban az egyházi beszéd foglalja el.

A harmadik megoldásra váró kérdés az új egyház teológiája volt. 1902-től a háború utánig nagy fejlődésen ment át ez a teológia. Dr. Aglipay ezen a téren is azzal a rettenthetetlen bátorsággal nézett szembe a tényekkel, mint minden más téren. Alapvető elvként fogadta el, hogy nem a hagyomány, hanem az értelmes ítélőképesség az a mérleg, melyen a teológiai hitelveket mérni lehet. Az értelmes ítélőképességet azonban nem bizta rá az egyes ember alap-nélküli találgatásaira, hanem a természettudományokat és a bölcsészetet jelölte meg annak alapjaiul. Ami a természettudományok mai állása szerint teljesen lehetetlen, azt elvetette (a természettudományok közé sorozta a lélektant is). Egyik legelső s mind a mai napig legnagyobb szabású kiadványuk a „Biblia Filipina“, melynek első kötete 1908-ban jelent meg nagy album-alakban, 192 oldalon, „Gènesis Cientifico“ (tudományos Genezis) címmel. Rengeteg képpel először fogalmat ad a különböző vallások kozmogoniájáról (a világ keletkezésére vonatkozó elméleteiről), isteneiről, vallásos szimbólumairól, s azután a Britt Biblia Társaság átdolgozott kiadása nyomán készült spanyol szöveg alapján ismerteti a Biblia leírását a világteremtéséről s az ember származásáról. Hosszu magyarázatokban és képekben ismerteti a tudo-

mány álláspontját ezekre a kérdésekre nézve, s levonja a tanulságokat.

A tudomány segítségül hívása aztán nem is vezethette máshová a Független Filipino Egyházat, mint a szabadelvű kereszténység tágas vízeire. Ezt a haladást csak meggyorsították a római katolikusok támadásai, akik az új egyházat kétségtelen szellemi fölényük erejével akarták pozdorjává törni. Különösen egy Bosco Juan nevű jezsuita, a Catholic Truth Society (a Katolikus Igazság-Társaság) tagja intézett heves támadásokat az új egyház teológiája ellen. De los Reyes püspök azonban és főként Dr. Aglipay felvették a harcot s igen talpraesett válaszokat adtak. Dr. Aglipay pl. sorra veszi a Hiszekegy tételeit s ilyen feleleteket ad: (Jézus az Isten *egyszülött* fia — mondja a Hiszekegy) „Hát akkor mi kinek a fiai vagyunk? A képzelet-szülte ördögnek talán? Maga Jézus is arra inti tanítványait, hogy ne nevezzék őt Úrnak, sem Atyának, mert e nevek egyedül az egy Istent illetik meg. Igaza van Rizalnak: ha Jézus isten lett volna, az ő nagy műve nem jelentene sokat, hiszen egy isten a gyarló emberek között mindent megtehetett, amit csak akart. Tudván azonban, hogy Jézus ember volt, az ő erkölcsi alakja az egekig fölmagasztosul.

(Jézus a Szentlélek által szűztől született.) „Ezzel szemben az evangélium félreérthetetlenül tanítja, hogy Máriának több gyermeke is volt. (Márk VI. 13.)

Juan Bosco előtt a szűz szentebb valami, mint az anya. Szerintünk az anyaság a legszentebb fogalom. Hogy egy szűzleány gyermeket szüljön, a tudomány álláspontja szerint lehetetlen.”

Végig menve a „hagyományok Hiszekegyé“-n, Bosco páternek figyelmébe ajánlja a Filipino Független Egyház Hiszekegy-jét, mely szól eképen:

„Hiszek az egy Istenben (áldassék szent neve!); ő az az egyetemes, intelligens, örök, legnagyobb és rejtelmes Erő, mely teremt, éltet, mozgat és fenntart minden létezőt. A mindenség nagy lelke ő, minden életnek és történésnek Oka. Bár nem ismerjük őt teljesen, sejtjük és látjuk az ő nagy hatalmát és csodálatos bölcsességét az ő műveiben, lelkiismeretünk mélyén halljuk az ő szentséges hangját, tapasztaljuk az ő szerető és gondviselő atyaságának édességét, mellyel a mi mindennapi szükségleteinket előrelátóan kielégíti, a mi kevés fáradozásunk ellenében. Hiszem, hogy Isten, mint a legmagasabb létező, a

legteljesebb tökéletesség kell, hogy legyen. Hiszem, hogy azért teremtette Isten az embert, hogy a jóra való igyekezetével és fáradozásával hozzájáruljon a világ tökéletesedéséhez és jólétéhez s munkálja saját maga tökéletesedését is. Ezért nemcsak munkálkodásunknak, de gondolatainknak is állandóan a jóra kell irányítva lenniök, mert Isten megjutalmazza a jóakarátú embereket s megbünteti itt a földi életben a rossz szándékot és cselekedeteket; itt és nem a pokolban, mert Isten igazságossága még tökéletesebbé válik az ő irgalmassága által, mely ilyen örökkétartó kínhelyeket nem hozhat létre. Hiszem, hogy az örökkévaló Isten, amint életemben fiaként óvott és szeretett, azonképen holtomban is magához ölel engem, jó atyaként, az ő irgalmasságában, megfáradt fia tetemét. Hiszem, hogy — amint azt a modern tudomány is tanítja — nem semmisülök meg örökre, hanem csak átváltozom. (Jób XIV. 14.) Ámen”.

A természettudományok elméletei azonban nem hatolnak el a végső dolgok titkaiig, ezért Dr. Aglipay a bölcsészetet veszi igénybe ott, ahol a természettudomány már tovább nem vezetheti. A bölcsészet azonban nem vezet olyan szerencsés irányban, mint a természettudomány. Jézus „hét szavá”-ról (a keresztfán) írott fejtegetései például már részben a miszticizmus, részben a legköznapiabb szociálizmus végleteiben járnak.

A Független Filipino Egyház 1930-ban kiküldötte Dr. Aglipay-t és két püspökét, hogy látogassa meg az amerikai unitáriusokat s tájékozzódjék hitfelfogásuk felől. Dr. Aglipay a legszebb jelentést tette útjáról s ennek eredményeként a fiatal lelkészek közül egyet azonnal ki is küldött az egyház a Harvard egyetem teológiai fakultására, hogy ott tovább képezze magát, s a Független Filipino Egyház felvételét kérte a I. A. R. F. tagjai közé. Azóta az összeköttetés teljesen megvalósult, az amerikai unitáriusok jelesebb lelkészei előadásokat tartottak már többször is a Fülöp-szigeteken, s a kopenhágai nemzetközi konferencián (1934) Dr. Aglipay is megjelent, egyik püspöke kíséretében. Az erdélyi unitáriusok felé nagy rokonszenvvel fordult az ősz egyházfő, egyházunk régisége és multunk megpróbáltatottsága miatt, mely — mint mondotta — az ővékéhez igen hasonlatos.